

МЎМИНОВА Мафтуна

Ўзбекистон халқаро ислом академияси
тажёр-тадқиқотчиси

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА УСТОЗ- ШОГИРД АНЪАНАСИНING АКСИОЛОГИК ТАЛҚИНИ

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТРАДИЦИЙ НАСТАВНИКА-ВОСПИТАННИКА НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ АЛИШЕРА НАВОИ

AXIOLOGICAL INTERPRETATION OF THE MENTOR-PUPIL TRADITION ON THE EXAMPLE OF ALISHER NAVOI'S WORK

Аннотация: Қадриятлар жамият тараққиётининг маҳсули сифатида замоннинг руҳи, имкониятлари, муайян ижтимоий муҳитда яшаган одамларнинг орзу-умидлари, талаб ва эҳтиёжларини ўзида акс эттиради. Шу нуқтаи назардан, халқ донишмандлиги маҳсули бўлган устоз-шогирд аънарасини аксиологик талқини Алишер Навоий ва унинг шогирдлари билан бўлган муносабатида қўриб чиқилади.

Таянч сўзлар: Аксиология, устоз-шогирд, халқ донишмандлиги, аъна, ижтимоий муҳит, имконият, тадқиқот, муносабат.

Аннотация: Ценности как продукт развития общества отражают дух времени, его возможности, мечты, требования и потребности людей, живущих в определенной социальной среде. С этой точки зрения аксиологическая интерпретация традиции учитель-ученик, которая является продуктом народной мудрости, рассматривается во взаимоотношениях Алишера Навои и его учеников.

Ключевые слова: Аксиология, наставник-ученик, народная мудрость, традиция, социальная среда, возможность, исследование, отношение.

Annotation: Values as a product of socio-economic, cultural and spiritual development of society reflect the spirit of the times, opportunities, aspirations, desires, needs and requirements of people living in a particular social environment. In this context, the axiological study of the teacher-student tradition, which is the product of folk wisdom, is an important issue. This article discusses the axiological interpretation of the teacher-student tradition in relation to Alisher Navoi and his students.

Keywords: Axiology, teacher-student, Alisher Navoi, folk wisdom, tradition, social environment, research, attitude, society, development.

КИРИШ

Алишер Навоий ўзбек адабиётини энг юксак камолот чўққисига олиб чиққан, ўзбек адабий тилимизга асос солган, муаззам Шарққа тилимизнинг боқийлиги, нафосати ва бойлигини кўз-кўз қилган мутафаккир сифатида тарихда қолган. Шунинг билан бирга устоз-шогирднинг самимий муносабатида ҳикмат берадиган асарлари ҳамиша эзгуликка етаклаб келган.

“Бутун дунёда ёш авлоднинг онги ва қалби учун кураш кетаётган ва бугунги кунда биз Марказий Осиёнинг келажаги бўлмиш ёшларимизни ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашимиз лозим” [1:369]. Шу нуқтаи назардан, халқ донишмандлиги маҳсули бўлган устоз-шогирд аънарасини аксиологик тадқиқ этиш муҳим масаладир. Қадимдан шаклланиб, қадрият даражасига етган ушбу устоз-шогирд аънараси Алишер Навоий ижодий меъросида янада камол топди. Айтиш лозимки, Навоий шахсияти ва ижоди билан боғлиқ бир қатор изланишлар мавжуд, аммо шоир ижодий меросида устоз-шогирд аънарасининг аксиологик талқинига бағишланган махсус тадқиқот иши кўзга ташланмайди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Навоий ўз даврида устоз сифатида миллат тарихида муҳим ўрин тутган интеллектларни етиштириб берди. Улардан энг комили шаксиз, Камолитдин Беҳзод эди. XV асрдаги Ҳирот адабий, бадиий-илмий, санъат ва маданият оламида пайдо бўлган жуда кўп шахслар сингари Беҳзоднинг ижодий камолотида Алишер Навоий ҳал қилувчи роль ўйнаган. “Устод Беҳзоднинг (яъни Алишербекнинг) тарбият ва тавқияти билан, саъй ва эҳтимоли билан мундоқ тараққий ва шуҳрат, мундоқ машхур ва маъруф бўлди”. [2]. Беҳзод ижодининг мавзу доираси, қаҳрамонлари шу ерда Навоий ва бошқа санъаткорлар ижоди таъсирида камол топган.

Навоийнинг ёш илм аҳлига бўлган муносабати ва ҳомийлиги тўғрисида “Бобурнома”да ҳам эътироф этилади. “Аҳли фазл ва аҳли ҳунарға Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо

бўлмиш бўлғай. Устоз Қулмуҳаммад ва Шайхи Нойи ва Ҳусайн Удийким, созда саромад эдилар, бекнинг тарбият ва таквияти била мунча тараққий ва шуҳрат қилдилар. Устоз Беҳзод ва Шох Музаффар тасвирда бекнинг саъй ва эҳтимоми била мундоқ машҳур ва маъруф бўлдилар. Мунча бинойи хайр ким, ул қилди, кам киши мундоққа муваффақ бўлмиш бўлғай” [3: 233]. Навоийнинг шахсий кутубхонасида ўша даврнинг етук санъаткорлари Мирак Наққош, Ҳожи Муҳаммад каби мусаввирлар, Ҳофиз Муҳаммад, Зайниддин Маҳмуд, Султон Муҳаммад Нур каби хаттотлар ижод билан банд бўлганлар. Беҳзод шу кутубхонада айниқса, хаттот Султон Али Машҳадий ва Ёрий Музаҳҳиб билан яқин ижодий ҳамкорликда бўлган.

Навоий даврида шогирдлик йўли билан устозлардан илму ҳунар ва санъат ўрганиш анча кенг тарқалган эди. Ўша даврдаги фан ва санъат мударрисларидан ҳунармандлик, хаттотлик, меъморлик, табобат, кимёгарлик, санъаткорликдан илм ўрганардилар. Айниқса, ҳунар-санъат усталарининг шогирдлари кўп бўлган. Шулардан бири Қулмуҳаммад эди. Устод Қулмуҳаммад Навоий давридаги моҳир созанда бўлган. «Мажолис ун-нафоис»да келтирилишича, ғижжак, уд ва қўбузни жуда яхши чалган, рассом ва наққош бўлган. “Устод Қулмуҳаммад кичик эркандаким, мусиқа ўрганур эрди, чун бот ўрганмоқи била ҳўб ишлар ясамоғи шуҳрат тутти. Фақирға доия бўлдим, бу фаннинг илмийсини дағи билгай, мавлоно Бу Алишоҳ бўкаким, бу фанда асрининг бебадалидур – анга сипориш қилинди”. Шунингдек, яна бир мусиқий илми устозларидан Алишоҳ эди. “Навоий унинг мусиқа назариётига оид «Асл ул-васл» номли асарини тилга олади. Шоир Қулмуҳаммадни Алишоҳга таълим олиш учун тавсия қилган” [4: 88]. Навоий мусиқа илми ривожига жиддий эътибор қаратган ва ҳомийлик қилган. Унинг мусиқа илмини ривожлантириш борасида ғамхўрлиги Абдурахмон Жомийнинг “Рисолаи мусикия” асарининг сўз бошисида Жомий томонидан билдирилган миннатдорчилик сўзларида яққол ўз аксини топган: “Улуғ инсонлар рағбати ва эътибори (яъни Алишер Навоий) ва ғамхўрлиги натижасида ушбу рисола юзага келди”. [5: 5] Навоий Абу Наср Фаробийдан шох Ферузгача давом этган улуғ мусиқий устоз-шогирд анъанаси – тараққиёт йўлини муносиб давом эттирди.

Навоий таълим даргоҳи – мадрасалар қуришга ҳам алоҳида эътибор берди. У Хирот

шаҳридаги “Инжил” ариғи бўйида ниҳоятда чиройли “Ихлосия” мадрасасини барпо эттирди. Унга ном қўйилиши ҳақида шундай дейди: “Бу Мадраса ким улуси ихлосдин ясалди, “Ихлосия” от қўйилди”. Навоий чин ихлос билан қурилган бу мадрасани ўша замоннинг энг намунали ўқув масканига айлантириш учун маблағни аямай, махсус вақф мулки белгиланган. Ўз мадрасасидаги ўқувчиларни моддий жиҳатдан таъминлаб туришга ҳаракат қилган. Мадрасадаги ўқув ишларига бош мударрис раҳбарлик қилган, ҳўжалик ишларини эса мутавалли олиб борган. Мадрасага бирор бир касб-ҳунарга, ўрта даражадаги маълумотга, эга бўлган шаърийят қоидаларини, давлат тартиботларини яхши билган, илмий қобилияти жамоаларда эътироф этилган, обрўли шахслар тавсиялари асосида ўқишга қабул қилинган. [6: 466]

Алишер Навоий “Мажолис ун-нафоис”да адабиёт майдонида эндигина кўрина бошлаган мурид шоирларни ҳам эътибордан четда қолдирмайди. Буни қуйидаги мисолларда кўриш мумкин: “Мавлоно Сифотий эмди пайдо бўлғонлардандур, фақир ҳануз ани кўрмайдурмен, аммо шеърин эшитибмен”, “Мавлоно Асирий ҳам эмди пайдо бўлғон хуштабъ йигитлардиндур” [7: <http://e.adabiyot.uz>] ва бошқалар. Навоий “Мажолис ун-нафоис” таъкирасининг 2-мажлисида фарзанд ўрнида қадрлаган шогирди шоир Мирзобек ҳақида маълумот беради. Хусусан, Алишер Навоий Мирзобек ҳақида ёзар экан, “унинг жуда эрта вафот этганини, бадиият жиҳатдан етук байтлар битса-да, уларни якунига етказмаганлигини афсус билан баён этади. Хусусан, унинг:

Кўзунг не бало қаро бўлубтур,

Ким жонга қаро бало бўлубтур.

деб бошланувчи матлаъсини тугатиб, ўз девонига киритганлигини айтади” [8].

Ҳазрат Навоий устоз кўрмаган шогирдлар ҳақида ҳам ўз қарашларини баён этади. Жумладан, Абдурахмон Жомийнинг вафоти муносабати билан ёзган марсиясида шогирдларнинг муршидсиз қолганлигини қуйидагича тасвирлайди:

“Аҳли тавҳид, ки бе муршиди комил гаштанд,

Садашон мушкили ҳалношуда дар кор бимонд [9: 102].

(Ҳақиқатга етишмоқчи бўлганлар комил муршидсиз қолди,

(Уларнинг) юзларча мушкиллари ҳал бўлмай шундайин қолди”).

“Мажолис ун-нафоис”да Мавлоно Биноийга таъриф бера туриб, унинг “сифати салби учун фақр тариқин ихтиёр қилди ва риёзатлар ҳам торготи, чун пири ва муршиди йўқ эрди” [9: 69] дея муршидсиз мурид тақдирини ачиниш билан баҳолайди.

Қолаверса, Навоий меросида устозини норизо айлаган муридлар тақдири ҳам фожиали мисолларда кўзга ташланади. Жомийнинг “Нафахот ул-унс”, Навоийнинг “Насоим ул-мухаббат” асарларида Мансур Ҳаллож ҳақида мақола мавжуд. Охирида (ҳар икки мақола айнан) Мансур Ҳалложнинг устози Абу Амр Ибн Усмон Маккий [10:295] бир рисола ёзганлиги қайд этилади. Уни пинҳон тутар экан. Мансур уни яширинча олиб, элга ошқор қилади. Бу асар нозиклик ва асрорларини тушунмай, оломон уни рад этади. Устози эса бу воқеадан сўнг Мансур Ҳалложни “илоҳи, бировни анга гумонлаким, илик-аёғин кесгай ва кўзин ўйгай ва дорға тортқай, деб қаргаган экан. Нимаики Мансур Ҳаллож бошига тушган бўлса, устоди дуоси билан бўлди”, дейилади.[9: 295]

Ҳазрат “Маҳбуб ул-қулуб”нинг Ўн саккизинчи фасл – “Дабиристон аҳли зикрида” “Шогирд агар шайх улислом, агар қозидур, агар устод андин розидур – тенгри розидур” дейди ва қуйидаги байтни тамсил этади:

“Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқутмиш ранж ила,

Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила”. [9: 25]

Навоий “Ҳайратул аброр” асарининг 2-мақолатида бир илм толибининг катта умидлар билан ўз шаҳридан йўлга чиқиб, бошидан кечирган қулфат ва машаққатларини тасвирлайди. Навоий ўша саргузаштини ўзи “Самарқандга келганидан сўнг дастлабки пайтлардаги саргузашти таассуротида ёзган бўлса керак. Лекин мазкур саргузашт ўша даврдаги илм толиблари учун жуда характерлидир.

Зулм дуруғ ушбуки бир нотавон,
Илм тилаб шаҳридин улгай равон.
Эғнида авроқу китоби анинг,
Қилгали таҳсил шитоби анинг” [6: 466].

ХУЛОСА

Навоий илм ўрганмоқнинг фазилати, устозлардан олинган сабоқнинг шарафи ҳақида “Маҳбуб ул-қулуб”да фикр юритади. Илмнинг асосий хусусияти киши учун фойдали эканлигида, унга қадр-қиммат ва эҳтиром

келтиришда деб билади. Кимки ўқиб, унга амал қилмаса, ерни ҳайдаб, уруғ сепмаганга ёки уруғ сепиб, ҳосилидан баҳра олмаганга ўхшайди, деб эътироф этади.

Азал-азалдан муаззам Шарқда устоз-шогирдлик муносабатлари қадрият даражасига кўтарилган. Одам Ато давридан тортиб то бугунга қадар давом этаётган устоз-шогирдлик ришталари ўзаро эҳтиром ва мухаббат, ғамхўрлик ва фидойилик тушунчалари билан чамбарчас боғланиб кетганки, уларни бир-биридан айри тасаввур этиб бўлмайди. Мусулмон Шарқи мамлакатлари ижтимоий ва маънавий ҳаётига чуқур кириб борган ва фан, маданият ҳамда адабиёт ривожига катта ижобий таъсир кўрсатган тасаввуф таълимотида ҳам устоз-шогирдлик (пир-муридлик) муносабатлари муҳим аҳамият касб этган. Шу нуқтаи назардан, ҳазрат Навоий ҳам шу йўлдан борди ва уни юксак даражага олиб чиқди, бойитди. Шоирни бир томондан ижодкор сифатида ўз шогирдларига илму ҳунар ўргатгани, иккинчи томондан шахс сифатида уларга ҳам маънан ҳам моддий ҳомийлик қилганлиги унинг чинакам миллат фидойиси бўлганлигини англатади ва бунга шубҳа йўқдир.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т., 2021. – Б.369
2. Камол Ҳасан Шалтут (Миср) // <https://e-tarix.uz/saxslar/642-maqola.html>
3. Бобурнома. Нашрга тайёрловчи П.Шамсиев, С.Мирзаев. – Тошкент, 1960. – Б. 509. – Б. 233.
4. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. – Ж. 15. Ҳамсат ул-мутаҳаййирин. – Тошкент: Фан, 1987. – 224 б.
5. Абдурахмон Жомий. Рисолаи мусикия / форс тилидан таржима. – Т.: Абдулла Қодирий номи Тошкент давлат маданият институти, 1994.
6. Азимов Д. Алишер Навоий – таълим-тарбия жонқуяри // «Scientific Progress» Scientific Journal Issn: 2181-1601 \ Volume: 1, Issue: 5.
7. Тўлқин Эшбек. Алишер Навоийнинг адабиётшунослик ва тилшуносликка доир асарлари // <http://e-adabiyot.uz/uzbek/mumoz/navoiy/1057-maqola.html>
8. Юсупова Д. Алишер Навоийнинг адабиётшунослик ва тилшуносликка доир асарлари // <http://e-adabiyot.uz/uzbek/mumoz/navoiy/1057-maqola.html>
9. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. – Ж. 13. Мажолис ун-нафоис. – Тошкент: Фан, 1987. – 300, 224, 295, 315, б,
10. Худонинг ягоналигига ва улуғлигига эътиқод қилиш илми – С. Ғаниева изоҳи. МАТ. 14-жилд. 295-бет